

Márk Attila — Enyedi Pál

Orgonák az unitárius Háromszék-Felsőfehéri Egyházkörben — II. Az egyházkör orgonái

Bevezetés

Márk Attila az árkosi unitárius templom énekvezére. Enyedi Pál orgonaművész, egyházzenész, az LFZE Egyházzene Tanszékének docense, a budapest-zuglói Páduai Szent Antal-templom kántora.

Az egyházkör Erdély délkeleti szegletében található, a mai Kovászna és Brassó megye területén. Gyülekezeteinek java része valaha a két önálló, Háromszéki és Felsőfehéri Egyházkörbe tartozott, melyeket először 1951-ben egyesítettek az akkori Vallásügyi Minisztérium felszólítására. Az 50–60-as években állami utasításra az egyházkörök területét több ízben is átszervezték. A mai Háromszék-Felsőfehéri Egyházkör 1994-ben az addigi Sepsiszentgyörgyi Egyházkör átnevezésével jött létre.¹ Húsz anyaegyházközsége az Olt völgyében, a folyó kettős kanyarulata mentén fekszik, Sepsiszentgyörgytől Fogarasig. Orgona —a XIX. század elejétől napjainkig— valaha tizennyolc gyülekezet énekét kísérte, ma azonban csak tizennégy helyen áll, egy további hangszer maradványai pedig a templompadláson hevernek.² (1. ábra.)³

Az orgonák megjelenése előtti időben, jó két évszázadon át a kántor (énekvezér, mester) a szószék előtt vagy olykor a karzaton elhelyezett éneklőszéktől, pulpitustól vezette a templomi éneklést, a körötte összegyűlt iskolás gyermekekkel együtt. Ennek tárgyi emléke néhány máig fennmaradt pulpitus, melyek egyike ebben az egyházkörben Felsőrákoson található, sajnos megcsonkítva.⁴ E gyakorlatról vallanak a pulpituson használt nagyalakú, „in folio”, többnyire

¹ MOLNÁR B. Lehel: „Nevek és korok”, *Keresztény Magvető* 115 (2009) 2. szám, 287–310, passim. Az esperesi kerület falvainak többsége egykor az 1876-ig fennállt Felső-Fehér vármegye és Háromszék területén feküdt, így az egyházkör mai nevében ezt a közigazgatási beosztást is őrzi.

² A következő, újabb anyaegyházakban nem tudunk egykori vagy jelenlegi sípos orgonáról: Sepsiszentgyörgy, Barót, Homoród-Kőhalom. A társ- és leányegyházközségek közül egyedül Sepsibodokon van orgona. A gyülekezetek címtárát ld. <http://unitarius.org/MUEcimtar.pdf>.

³ A térképet Enyedi-Kozma Ábel, az írás ezen részének fényképeit Enyedi Pál készítette.

⁴ A bűtört felsőrákosi orgonaszemlénk alkalmával, 2014. nov. 4-én, az orgona fúvója mellett fedeztük fel. Unitárius templomokban fennmaradt további pulpitusokról ld. MIHÁLY Ferenc: „Adatok az erdélyi éneklőszékek kutatásához”, *Magyar Egyházzene* XV (2007/2008) 3. szám, 335–374; párhuzamosan közölte: *Református Szemle* 101 (2008) 4. szám, 377–410.

22×33 cm-es nagyságban készült, kéziratos énekeskönyvek, graduálok, pszalteriumok, passionálék megőrzött példányai is. Egyházkörünkben Bölönből, Felsőrákosról, Nagyajtáról, Olthévről és Ürmösről való fennmaradt kötetek ismertek.⁵ Az éneklőszékek hajdani széles körű elterjedtségéről, elhelyezéséről, díszítéséről, használatának módjáról ezenfelül levéltári dokumentumok sokasága tanúskodik. Az 1789-es általános egyházlátogatás nagyajtai jegyzőkönyve szerint „prédikálószek előtt való piacán a templomnak vagyon egy pulpitus”, melyen „vagynak szép bőrben köttötett két énekeskönyvek, vulgo graduálok, melyek közül egyikben a dicséretes, a másikban a zsoltárok nagybetűkkel lévén íratatva, a tanuló gyermekek szoktak belőle énekelni.”⁶

1. ábra. Az egyházkör térképe az anyaegyházakkal és orgonás templomokkal.

⁵ HOPPÁL Péter: „XVII–XIX. századi kéziratos énekeskönyvek a Homoród- és Küküllő-menti unitárius parókiákon”, *Magyar Egyházzene* IX (2001/2002) 3–4. szám, 427–430; KOVÁCS Sándor: „Kéziratos graduálok az Erdélyi Unitárius Egyházban”, *Református Szemle* 104 (2011), 423–439; PAPP Anette: „Adalékok az Öreg Graduál antifónáinak kapcsolataihoz”, *Református Szemle* 104 (2011), 397–410, itt: 402.

⁶ *Egyházközségi Jegyzőkönyv 1761–1842*, 99, 114–115. A Nagyajtai Unitárius Egyház levéltára, j. n. Adatok bizonyítják a pulpitus használatát az egyházkör más templomaiban is, így Árkoson, Datkon, Kálnokon, Kökösön, Kilyénben, Sepsiszentkirályon, Szentivánlaborfalván. Ld. KOVÁCS: *Kéziratos*, 432–436.

A XIX. század első fele

Az egyházkörben orgonák állítása Felsőrákoson kezdődött, 1815-ben, kilenc évvel az erdélyi unitáriusok első, kolozsvári hangszerének megépítése után.⁷ A felsőrákosit egy évtized alatt hét további orgona követte, Ürmösön 1816-ban, Sepsiszentkirályon 1819-ben, Árkoson 1821-ben, Nagyajtán és Kálnokon 1822-ben, Bölönben 1825-ben, s Kökösen is szólt már az 1827-es egyházlátogatás idején egy „szépen megfestett cirádájú orgona”. Ezután azonban közel egy évtizedig, 1834-ig sehol sem szereztek be újabb hangszer. Az orgonás gyülekezetekhez ebben az évben Vargyas csatlakozott, majd 1838-ban Laborfalva, 1839-ben Sepsikilyén, 1841-ben Sepsikőröspatak, 1842-ben Datk, végül 1849-ben Olthévíz következett. A mai egyházkör területén fekvő akkori anyaegyházak tehát még a század első felében, 34 év alatt majd mind beszerezték az orgonát, csupán az alsórákosi híveknek kellett 1868-ig várniuk, hogy éneküket e hangszer kísérhesse.

Az első évtized orgonát építtető gyülekezetei között találjuk —egy kivételével— a kerület akkori legnépesebb egyházközségeit is.⁸ A rendelkezésünkre álló adatok alapján a nyolc hangszer többségét feltehetően új orgonaként szereztek be. Nem ismerjük az eltűnt kökösi hangszer árát, sem a töredékesen fennmaradt kálnoki teljes beszerzési költségét, az ürmösit pedig Bodfaluban vásárolták, bizonyára használtan. Ezek az orgonák —a földrengésben hamarosan elpusztult felsőrákosit kivéve— legalább a század utolsó harmadáig jelentősebb változtatás nélkül szolgálták építtető gyülekezeteiket, s csak a 70-es években kezdődött meg átalakításuk vagy lecserélésük. Ezzel szemben az 1834 és 1849 között beszerzett orgonák közül valószínűleg egyedül a vargyasi készült újonnan. Régebbi volt a kilyéni, az olthévízi és a második felsőrákosi hangszer, és használt, átalakított vagy gyenge minőségű orgonának kell tartanunk a továbbiakat is, hiszen helyükbe hamarosan újabb hangszereket állítottak (Datk, Laborfalva, Sepsikőröspatak).

A fennmaradt iratokból, hangszerekből és a szakirodalomban feltárt hagyományból arra következtethetünk, hogy valamennyi orgona —az írásunk első részében már ismertetett árkosihoz hasonlóan— egy manuállal, pedál nélkül készült, 4–9, leggyakrabban 5–6 regiszterrel, mechanikus csúszkaladás szerkezettel. A 10–20-as években felállított kisebb és átlagos méretű hangszerek a 8 és 4 lábas, fából készült földött flótapár mellett a principálkar önből készült sípsorait tartalmazták, 4 vagy 2 lábas fekvéstől felfelé, a legnagyobb orgonákban ezenfelül egy-egy 4 vagy 2 lábas nyitott fuvolaváltozat és a 8 lábas principál

⁷ Az orgonaépítési adatokhoz összefoglaló jellegű írásunkban általában nem adunk forrásjelölést. Ezek az egyházkör orgonáinak megjelenés előtt álló monográfiájában olvashatók.

⁸ A második legnagyobb, vargyasi gyülekezet anyagi erejét ebben az időben új, nagyméretű templomának építése kötötte le. GYÖNGYÖSI István: „A vargyasi unitárius ekklézsia története”, *Keresztény Magvető* 24 (1889) 4. szám, 233.

is helyet kapott. Az utóbbi hangszerek csupán egy változattal maradtak el az unitáriusok akkori legtekintélyesebb, 10 regiszteres kolozsvári orgonájától. (2. ábra.)

*2. ábra. Thomas Boltres 1819-ben Sepsiszentkirályra épített orgonája,
1890 óta Sepsibodokon.*

Dokumentumok tanúskodnak tíz orgona billentyűzetének elhelyezéséről. Eszerint öt hangszer —közülük kettőt használtan vettek— hátuljátszós volt, négyhez önálló első játszóasztal csatlakozott, egy orgona játszóasztala pedig a két szekrényrész közé a mellvédbe került. A pozitívok ékfúvóit a feljegyzések szerint gyakran szíjhúzással működtették, maguk a fúvók pedig az orgonaház aljában vagy a szekrényen kívül, a karzaton helyezkedhettek el (az utóbbira példa Bölön, Felsőrákos és Vargyas hangszere). Három orgonánál találkozunk a tremoló, azaz a hangot lebegtető, a szélcsatornában elhelyezett szerkezet említésével, illetve annak nyomaival, egynél pedig a timpanuméval is. Az utóbbi berendezés a dobpergést két, egymáshoz közel hangolt mély hangú fasíp együttes megszólaltatásával utánozta. A jegyzőkönyvi bejegyzések szerint a hangszer beszerzését olykor új karzat építése előzte meg, így Árkoson, Datkon és Nagyajtán.

A XIX. század első felében megvásárolt tizenhat orgona közül mindössze hétnek ismerjük építőjét. Ezek többségét barcasági szász mesterek készítették, Thomas Boltres három, Andreas Eitel és Petrus Gottlieb Schneider egy-egy hangszert. Ezenfelül a szemerjai Serester Dávid állított fel két orgonát.

A XIX. század második fele

Az egyházkörben a század utolsó harmadának első felében, az 1860-as évek közepétől az 1880-as évek elejéig készültek ismét nagyobb számban bizonyíthatóan új hangszerek, többnyire olyan gyülekezetekben, melyek 50–60 évvel korábban, a 10–20-as években szerezték be első orgonájukat (Árkos, Felsőrákos, Ürmös, Sepsiszentkirály). E hangszereket az időközben létesült újabb műhelyek építették, a kézdivásárhelyi Kolonics Istváné és a brassói Nagy Józsefé.

A laborfalvi gyülekezet egy 1838-ban feltehetően használtan vásárolt orgona lecserélésével még 1864-ben állíttatta fel második orgonáját. A hátuljátszós hangszert ugyancsak Kolonics István építette, de felhasználta hozzá Thomas Boltres valószínűleg 1810-ben készült, lebontott orgonájának rövid mélyoktávós, ötregiszteres szelládáját is. A többi négy, valóban teljesen új orgona a korábbi hangszerekhez hasonlóan mechanikus csúszkaládával, egy manuállal, ám valamennyi első játszóasztallal, négy és fél oktávós (C–f³ vagy C–g³) billentyűzettel, teljesen kiépített mélyoktávval készült. Kolonics e hangszerei tíz- és tizenkét-regiszteresek, és önálló, 13 hangos pedál is csatlakozik hozzájuk, Nagyéi kisebbek, hat- és nyolcregiszteresek, pedáljuk azonban nincs.

Nagy József 1883-ban Sepsiszentkirályra készült orgonájának hangképe:⁹

⁹ A játszóasztal eredeti felirata a 2014. november 5-i helyszíni szemle alapján.

manuál, C–f³

Principal	8' C–Gisz fa, nyitott, A– ón
Flöte	8' fa, fődött
Salicional	8' C–Gisz fa, nyitott, A– ón
Pr. Octav	4' ón ¹⁰
Flöte	4' nyitott, fa, c ³ – ón ¹¹
Quint	2 ² / ₃ ' ón, nyitott
Erdei fuvola	2' ón, csúcsos
Mixtur 3×	2'+1 ¹ / ₃ '+1' ón, oktávrepétálás c ¹ -nél ¹²

Ennek az orgonának érdekessége, hogy a kvint és a mixtúra levegőjét külön szelepszekrényből kapja, melynek szélellátását egy térdkapcsolóval (Forte) be, illetve ki lehet kapcsolni, játék közben egy manuálon is gyorsan váltva a hang-erőt.¹³ (3. ábra.)

3. ábra. Nagy József orgonája Sepsiszentkirályon.

¹⁰ Az 1882. május 7-én kelt szerződésben Nagy a principál oktáv 4'-as legalsó hat sípját fából ígérte elkészíteni. Hasonló eset történnhetett Kolonics egy évtizeddel korábban készült árkosi orgonájánál is. Az 1872-es átvételkor „az principál oktávájában” hiányolt hat fasíp valószínűleg az oktáv 4' és nem a principál 8' mélyoktávjára vonatkozik. NB.: Kolonics 1868-as felsőrákosi orgonájában az oktáv 4'-as nagyoktávjában C–F-ig még valóban nyitott fasípok állnak. Ld. korábbi feltevéseinket írásunk első részének 63. jegyzetében, az 53. lapon.

¹¹ A szerződés szerint végig fasípkból.

¹² A szerződés szerint fisz⁰-nál.

¹³ Egy szálladán belül hasonló kettős szelepszekrényt Magyarországon ebben az időben nagyobb orgonáinál Angster József készített, párizsi útján látott minta nyomán.

Nagy József a század végén, 1895-ben épített kétmanuálos (C–f³), pedálos (C–f⁰), 16 regiszteres hangszert a bölöni gyülekezet új, kupolás templomába a régi Schneider-orgona felhasználásával és kibővítésével. Ez akkor az unitáriusok legnagyobb hangszere volt, s máig az egyházkör legtekintélyesebb méretű orgonája, melyhez —Nagy kiegészítéseként— a kerületben először készült a korban divatosá váló regiszterrekeszes szelláda, ritkaságszámba menő, rugós állószelepekkel.

A XX. század

Az egyházkörben a harmadik és egyben utolsó orgonaépítési időszak az előzőt három évtizeddel követve, az 1910-es évek elején kezdődött, és a 20-as évek közepéig tartott. Ekkor hat új orgona készült, melyek egy része 90–100 éve ugyancsak újan megrendelt, még eredeti helyükön álló hangszereket váltott fel (Nagyajta, Vargyas és talán Kökös). A többi olyan gyülekezetekbe került, ahol az 1840-es évek óta az első vagy a második, feltehetően használatban vett orgona szolgált. Az új hangszereket az I. világháború kitörése előtt többségükben budapesti nagyüzemek szállították: Rieger Ottó cége háromat, Országh Sándoré pedig egyet. A századelőn a közeli cégek —a brassói Csioflek- és az Einschenk-műhely— csak javítást, kisebb átalakítást végeztek az egyházkörben. A trianoni békediktátum után az új határ romániai oldalán lévő vállalkozók kerültek előnyösebb helyzetbe. Így kapott két jelentősebb megrendelést is Karl Einschenk üze, mely összességében a kerület orgonáinak legalább felénél dolgozott. A XX. század elejének hangszerei többnyire 8–10 regiszterrel, pneumatikus traktúrával, kúpládával és már C–d¹-ig terjedő pedálbillentyűzettel épültek meg. Historizáló stílusú szekrényeik a korban széles körben használt mintarajzok felhasználásával készültek.

4. ábra. Rieger-orgona az olthévízi templomban, ép. 1916.

Országgh Sándor 1911-ben felállított, majd 1916-ban megsérült datki orgonájának hangképe, Wegenstein 1927-es újjáépítése után:¹⁴

<i>manuál, C–f³</i>		<i>pedál, C–d¹</i>	
Principal	8'	Subbass	16' ¹⁵
Födött	8'		
Salicional	8'	Pedal-Coppel I.	
Voix-Celeste	8' ¹⁶	Piano	
Oktáva	4'	Mezzoforte	
Fuvola	4' nyitott	Tutti	
Mixtur 3×	2 2/3'	Kiváltó	

A hadi célú síprekvirálás után mindössze három orgona régi, ön homlokzati sípjai maradtak meg: Boltres 1819-es és Eitel 1822-es hangszeréi Bodokon és Fogarason, valamint Nagy József szentkirályi orgonájáé.¹⁷ A hiányzó sípok helyébe az egyházköriben többnyire a közeli vállalkozók készítettek újakat. Érdekesség, hogy ezzel Bölönben, Laborfalván és Nagyajtán a frankfurti Sauer-céget (Orgelbauanstalt W. Sauer D.h.c. O. Walcker, Frankfurt–Ludwigsburg) bízták meg, amelynek az első világháború után képviselője volt Brassóban és Bukarestben, Sepsikőröspatakon pedig a brassói Csioflekk-műhely Riegerék Budapestről hozatott és elvámolt sípjait építette be.¹⁸ A 20-as években került sor az 1916-os román betörés során rommá vált orgonák (Olthévíz, Datk) újjáépítésére is, melyet a brassói Einschenk-, illetve a temesvári Wegenstein-üzem végzett.

1925 után, 90 év alatt, napjainkig egy új hangszer sem készült az egyházköriben. Fél évszázaddal ezelőtt, 1966-ban a brassói gyülekezet állíttatta fel az utolsó orgonát, Einschenk egy akkor már 30 éves, használt, XIX. század eleji szekrénybe helyezett, pneumatikus hangszerét. Az azóta épült új templomokba (Barót, Kőhalom, Sepsiszentgyörgy) sípos orgona helyett elektronikus pótlék vagy harmónium került. (5. ábra.)

A jegyzőkönyvek lapjai számos olyan orgonaépítő vagy ezermester nevét is megőrizték, akikre e gyülekezetek csak javításokat, kisebb átalakításokat bíz-
tak. Ilyen volt a XIX. században Orbán Elek (Eresztvény), Moritz Károly (Ma-

¹⁴ A 2014. november 4-i helyszíni szemle és a játszóasztal feliratai alapján. Fásípok szólnak a földött és a fuvola két alsó oktávjában, valamint a subbassban. Jelenleg csak a 2'-nál kisebb fémsípok vannak önből, a nagyobbak horganyból készültek. Wegenstein 1927-ben a hangszert új játszóasztallal is ellátta, melybe a korábbi hét mellékváltozat helyett csupán ötöt épített be.

¹⁵ A földött 8'-al kombinálva c⁰-tól.

¹⁶ A kétsoros regiszter saját sorának hangterjedelme: c⁰–f³, másik sora a salicional.

¹⁷ Utóbbi helyen a keblitanács mondvacsinált indokkal kérvényezte az akkor még csak 35 éves orgona felmentését, és kitartó levelezéssel 1918 őszéig sikerült megakadályoznia a sípok leszerelését.

¹⁸ A Sauer-üzem 1914–15-ben a nagyszebeni evangélikus városi főtemplomban állította fel 1182. számú művét, egy négymanuálos, 78 regiszteres hangszert, Erdély azóta is legnagyobb orgonáját. 1926-ban a cég több új hangszert is készített Romániába, így Klézsére, a nagyszebeni Johanniskirchébe és Brassó-Mártonhegyre. Ld. <http://www.monografia-orgilor.uvt.ro/>. Utolsó megtekintés: 2016. márc. 12.

rosvásárhely), Stefan József (Aldoboly), a Kolonics-segéd Bartha György (Homoródalmás), Balázs Mózes (Lókod), Pálfi Jenő, a XX. században Binder György (Homoródbene), Magyari Árpád (Középajta), Molnár Aladár (Székelyudvarhely), Szabó Lajos (Zabola), Maurer N. N. (Mirkvásár), vagy Szász Dénes és Lukács Mózes lelkészek, illetve Péterffy Gyula tanár. A rendszerváltás után az esperesi kerületben dolgozott Pálfi Domokos (Brassó), Bors László (Tusnád), Botka Attila (Arad), Vargyasy Benedek (Kézdivásárhely) és a magyarhoni Lukács Tamás.

Orgona és közösség

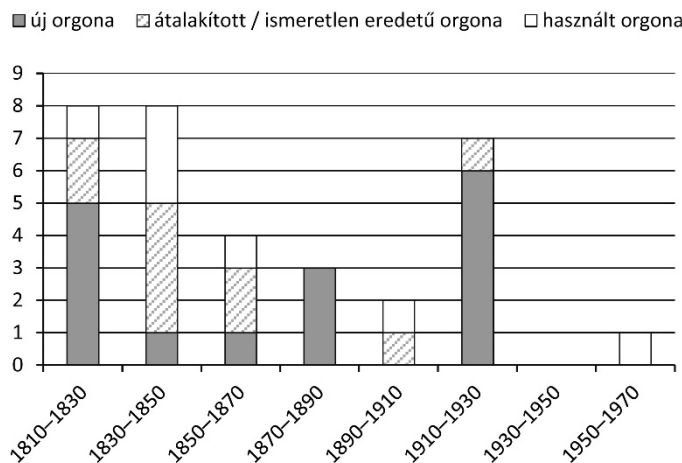
Mivel az orgona beszerzése, fenntartása és működtetése is költséges, mindez a közösség folyamatos anyagi összefogását igényli. Az unitárius egyházban ezt sokáig egyenesen kikényszerítette a főtanács 1814-es határozata, mely nem engedte felhasználni orgonára az egyházi vagyont és jövedelmeket. Erről az együttműködésről az egyházközségi jegyzőkönyvek és az adományokat rögzítő úgynevezett aranykönyvek is tanúskodnak. Csupán az első ürmösi hangszerről tudjuk, hogy azt az egyházközség tehetős jótevője maga vásárolta, egy hangszer felújítását pedig —Laborfalván— ugyancsak egy személy fizette. Az orgona árát többnyire a gyülekezet tagjai külön gyűjtés során adták össze —pénzben, terményben, olykor szolgáltatásban—, önkéntes felajánlásként, sőt, rendszerint közgyűlési határozattal, vagyoni helyzet szerint kirótt kötelező hozzájárulásként is. Az adományozáshoz gyakran csatlakoztak a faluközség más felekezeti tagjai, ezenfelül az összefogás további egyházközségekre is kiterjedhetett, amikor az orgona árának kifizetéséhez az építető gyülekezet a teljes egyházkör segítségét kérte. A dokumentumok szerint nem számított ritkaságnak, ha az egyházközség e célra kölcsönt vett fel, vagy az orgonaépítővel akár évekre elhúzódó részletfizetési megállapodást kötött. A XIX. század második felétől az előrelátó gyűjtés, tartalékképzés eszköze volt az orgonalap, melyet nemcsak adományokból, hanem rendezvények, leggyakrabban bálók bevételeiből gyarapítottak, s tőkéjét kamatra rendszeresen kölcsön is adták. A XX. század elején az is előfordult, hogy orgonajavításra a főtanács folyósított segélyt.

A fennmaradt források már az 1820-as évektől arról számolnak be, hogy elkészült hangszerek átvételéhez orgonálásban, orgonabírálatban jártasabb kántorokat hívtak, jobbára az egyházkör más, nagyobb gyülekezeteiből. A szemlét olykor lelkészek végezték, vagy abba bekapcsolódtak. Az 1880–90-es években Ürmösre és Bölönbe a két szomszédos lutheránus település, a magyar Apáca és német Szászmagyarós szakértői is eljutottak, az 1910-es évek elején a kőröspataki vizsgálatra pedig egy zenetanárt hívtak Sepsiszentgyörgyről. Az I. világháború után az orgonaátvételben más egyházkörök énekvezérei is részt vettek.

Az örökség

Az 1815 és 1966 közötti időből az egyházkörben 18 gyülekezet 33 orgonabeszerzéséről van tudomásunk. Mivel három alkalommal a hangszert a kerület más gyülekezetétől vásárolták használtan, a másfél évszázad alatt összesen 30 új vagy régebbi orgona került az egyházkörbe. Az 1810–20-as években beszerzett nyolc hangszerből négy napjainkig részben vagy egészben fennáll: Sepsiszentkirály és Nagyajta orgonája a sepsibodoki, illetve a fogarasi unitárius templomba került, a bölöni sípjai és szelládái helyben az újabb orgona főművét képezik, a lebontott kálnoki hangszer egyes részei pedig a templom padlására kerültek. Nem tudunk azonban arról, hogy az 1834–1849 között többnyire használtan vagy átalakítva vásárolt nyolc orgona bármelyike máig fennmaradt volna. Csak az újként vett vargyasi hangszer szekrénye áll még, kibővítve, benne egy 1925-ös szerkezettel. Feltehetően az efféle, újjáalakítva ismét eladott orgonákról szólt Jánosfalvi Sándor István 1844-ben elhangzott prédikációjában:

[...] fájdalmas bosszankodással kell megvallanunk —kik ahhoz többecskeértünk— azt, hogy mostanság elszaporodott számos orgonák közt is, csak közepszerű jóságút is alig lehet egyet-kettőt találni. Az honnan inkább lehet bizonyára sajnálni azt a sok pénzt, amit a megyék —elhagyván más szükségesebb építéseket— ezekbe beléverték, mintsem gyönyörködni azokban.¹⁹

5. ábra. Kimutatás az egyházkör orgonabeszerzéseiről.

¹⁹ JÁNOSFALVI Sándor István: „A gyepesi új orgona felszentelésére 1844-ben, október 13-án (óráció)”, *Keresztény Magvető* 2013/3, 339–346, itt: 342.

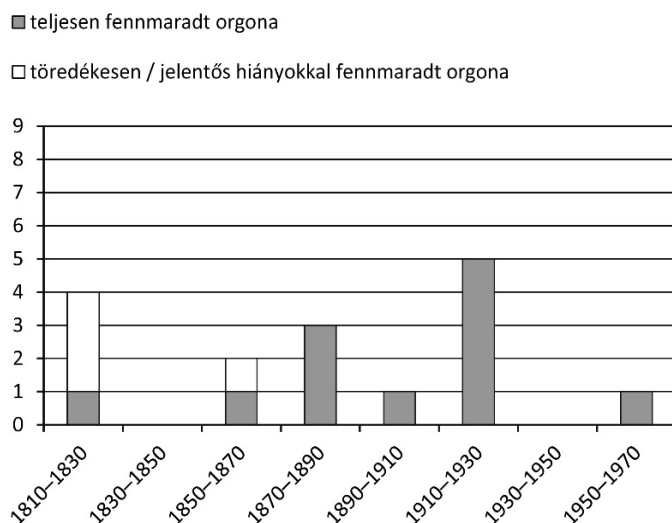
Az egyházkörbe a XIX. század második felében bekerült hét orgonából hat áll a mai napig, s hasonlóképp hat hangszer maradt fenn a XX. században épített hétből. (6. ábra.)

Ahogy két évszázaddal ezelőtt a legnagyobb, tehetősebb gyülekezetek jártak elől az orgonaállomány gyarapításában, úgy indult meg annak pusztulása az 1930-as évektől a kisebb eklézsiákban. A kerület egykor legrégebbi, még XVIII. századi hangszerei tűntek el Kilyénből és Alsórákosról, s a tűzvész, illetve a lebontás óta nem szól sípos orgona Kökösön és Kálnokon sem. Romos a hangszer a laborfalvi, bodoki és szentkirályi templom karzatán, s évtizedek óta használaton kívül, némán áll Fogaras orgonája. E hangszerek többsége tehát épp a történeti szempontból legbecsebb orgonák sorába tartozik. Egykor használt, elavult hangszerekként az anyagi eszközök szűkössége miatt kerültek a legkisebb egyházközségekhez, ahol ma hasonló okból lassan teljesen elenyésznek.

A sípos orgona iránt élő igényt tükrözi azonban, hogy a tíz további, még álló hangszert a gyülekezetek az elmúlt negyedszázadban jórészt javíttatták és több-kevesebb rendszerességgel használták is. Bár ezek közül néhány az utóbbi években működőképességének határára jutott, a fennálló hangszereknek még mintegy a fele közepes vagy jó állapotban van. (7. ábra.)

Orgonáink története arról vall, hogy egyházi, művészeti, közösségi, nemzeti értékeink felismerésével, igénylésével, valamint kiterjedt összefogással a többi hangszer is megújulhat és megfelelő módon, helyen ismét használatba kerülhet, közöttük a legpatinásabbak, melyek az immár két évszázados unitárius orgonahasználat kezdeteiről tanúskodnak.

(Vége)

6. ábra. Kimutatás az egyházkör mai orgonáiról a készítés ideje szerint.

Az alábbi táblázatban az egyházkörben megvásárolt orgonák történetének összefoglalását adjuk. Ha egy templomba az idők során több orgona is került, a helységnevé utáni sorsszám jelzi az egymást követő hangszereket. A dőlt betűvel írt orgonaépítői név és évszám csupán egy régebbi hangszer új helyén való felállítására vonatkozik, az orgona tényleges építője és építési éve —ha ismert— ezen adatok alatt olvasható. Az orgonaépítő neve előtti „+” a regiszterszám bővítését jelzi, zárójelbe tett név pedig egy felhasznált régebbi alkatrész készítőjét. A „nagyság” oszlopban „I” a manuálszámra, „P” a pedálra, az arab szám a regiszterek számára utal. Kombinált változatokat is tartalmazó orgonáknál a „/” jel után álló második regiszterszám adja meg a változatoknak a ténylegesen beépített sípsorokból adódó számát. A traktúra és a szelláda csak feltételezett, nem dokumentálható adatait ugyancsak zárójelbe tettük.

Rövidítések:

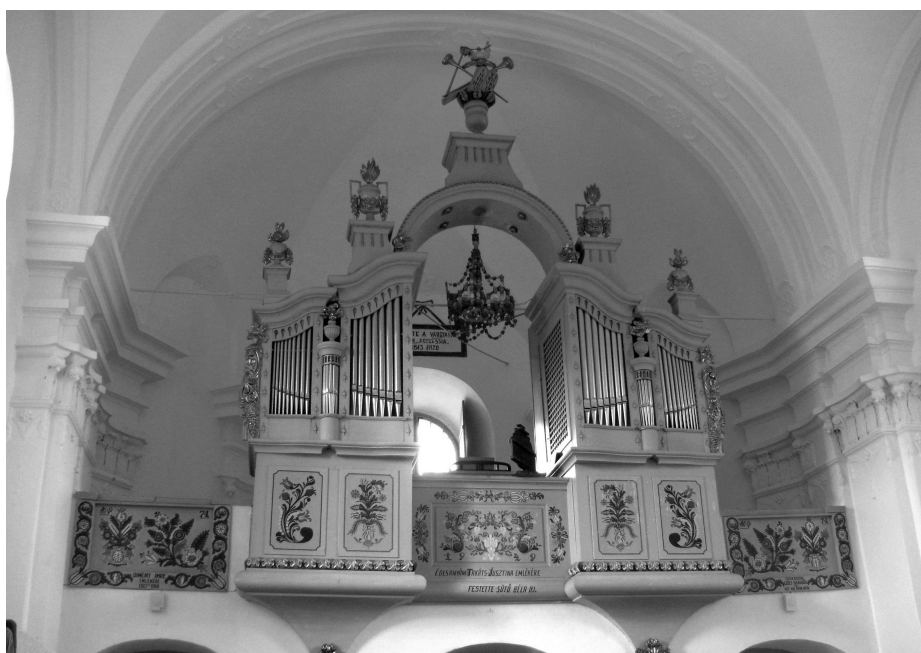
átal.	átalakítva	p	pneumatikus
beép.	beépítve	r	regiszterrekeszes szelláda
cs	csúszkaláda	u	után
e	előtt	újjáép.	újjáépítve
ev.	evangélikus	unit.	unitárius
k	kúpláda	-	hiányzó adat
m	mechanikus	0	megsemmisült
org.	orgona	név→ /→név	az orgona korábbi / későbbi helye

helység	felállító / építő	felállítási / építési év	nagyság	trak- túra	szél- láda	megjegyzés
Alsórákos	<i>Kolonics I.</i> T. Boltres	1868 1779	I/6	(m)	(cs)	Felsőrákos, unit.→, 1953 u: 0
Árkos	1. T. Boltres	1821	I/8	(m)	(cs)	
	2. Kolonics I.	1872	I+P/10	m	cs	1931: átal. K. Einschenk
Sepsibodok	<i>Bartha Gy.</i> T. Boltres	1890 1819	I/5	m	cs	Sepsiszentkirály, unit.→
Bölon	1. P. G. Schneider	1825	I/9	m	cs	1895: beép. az új orgo- nába
	2. Nagy J.	1895	II+P/16	m	cs, r	
Brassó	<i>O. Einschenk</i> K. Einschenk	1966 1936	I+P/6	p	k	szekrény: XIX. sz. eleje
Datk	1. -	1842	-	(m)	(cs)	
	2. -	1847–48	I/4	(m)	(cs)	
	3. Ország S.	1911	I+P/8	p	k	1927: újjáép. Wegenstein
Felsőrákos	1. -	1815	I/6	(m)	(cs)	1838: 0
	2. -	1838	I/6	(m)	(cs)	Halmágy, ev.→;
	T. Boltres	1779				1868: →Alsórákos, unit.
	3. Kolonics	1868	I+P/12	m	cs	
Fogaras	<i>K. Einschenk</i>	1912	I/7 ²⁰	m	cs	Nagyajta, unit.→

²⁰ A hétcsúszkás szelládát jelenleg csak hat regiszterhúzó szolgálja ki.

helység		felállító / építő	felállítási / építési év	nagyság	trak- túra	szél- láda	megjegyzés
Kálnok		A. Eitel	1822				
		+Nagy J.	1880				
		Serester D. & M. Boltres	1822	I/6	m	(cs)	1938: lebontva, töredékes
Kilyén		-	1839	I/5	(m)	(cs)	1977 u: 0
		-	XVIII. sz.?				
Kökös	1.	-	1827 e	I/5	(m)	(cs)	1923: fúvó, játszóasztal, sípok →K. Einschenk
	2.	K. Einschenk	1923	I+P/7	m+	-	1954: 0
Nagyajta					p		
	1.	A. Eitel	1822	I/6	m	cs	→Fogaras, unit.
		+Nagy J.	1880	+1	m	cs	
	2.	Rieger O.	1912	I+P/9/7	p	k	
Olthévíz	1.	-	1849	I/5	(m)	(cs)	Szásztyúkos, ev.→
	2.	Rieger O.	1913	I+P/10/8	p	k	1923: újjáép. K. Einschenk
Sepsikőröspatak	1.	-	1841	I/4	(m)	(cs)	
	2.	-	1859	-	(m)	(cs)	
	3.	Rieger O.	1912	I+P/7/5	p	k	
Sepsiszentkirály	1.	T. Boltres	1819	I/5	m	cs	1890: →Bodok, unit.
	2.	Nagy J.	1883	I/8	m	cs	romos sípmű
Szentiván-laborfalva	1.	-	1838	I/5	(m)	(cs)	
	2.	Kolonics I. (T. Boltres)	1864	I/5	m	cs	1908: átal. Csioflek M.; 1944- : romos
Ürmös	1.	-	1816	I/6	(m)	(cs)	Bodfalu→;
		-	-				1880: →Nagy J.
Vargyas	2.	Nagy J.	1880	I/6	m	cs	
		+ Wegenstein	1927	+1	p	k	1927: Gamba 8' beép.
	1.	Serester D.	1834	I(+?)/9	(m)	(cs)	
	2.	K. Einschenk	1925	I+P/10	p	k	op. 34, Serester házában

7. ábra. Az egyházkör orgonáinak összefoglaló táblázata.

8. ábra. Brassó (fent) és Vargyas (lent) unitárius templomának orgonája.